

БАЙКА-ПРИТЧА ТА БАЙКА-АПОЛОГ ЯК ЖАНРОВІ РІЗНОВИДИ В ТВОРЧОСТІ ОМЕЛЯНА ЛУПУЛА

Постановка проблеми. В українському літературознавстві і літературній критиці як його галузі важливе місце займає всестороннє вивчення та аналіз літературних явищ і їх художньо-естетична оцінка. При цьому центром уваги літературної критики є багатогранність творчості мистця слова.

Ступінь наукової розробки проблеми. Творчість Омеляна Лупула представлена вісьмома збірками лірики, вісьмома книжками байок, чотирма книжками для дітей і двома томами вибраного. Найповніше письменник виявляє себе у байці, опублікувавши біля восьмисот творів цього жанру. Байки О.Лупула дістали схвальні рецензії різних авторів, зокрема В.Чемериса, Ю.Гречанюка, Н.Бабич, А.Чабана, що були видруковані в чернівецьких та київських виданнях, в т.ч. “Літературній Україні”, “Перці”, “Дніпрі”. В них йшлося про тематику байок, їх актуальність і соціальну гостроту. Однак рецензії вищезгаданих авторів з огляду на свою специфічність не можуть торкатися проблем літературознавства, давати аналіз літературної творчості як процесу, акцентуватись на особливостях жанру, його видозмінах і характерних рисах.

Метою статті є аналіз байки-притчі та байки-аполога у творчості Омеляна Лупула як видозмін цього ліро-епічного жанру, характеристика їх прикметних рис, художньо-естетична роль прийомів гумору та сатири у мистецькій палітрі письменника.

У своїй творчій практиці Омелян Лупул презентує і твори, які містять у собі характерологічні риси притчі. Літературознавчий словник В. Лесина та О. Пулинця означає притчу як „повчальне алегоричне оповідання про людське життя з яскраво висловленою мораллю. Фабула з притчі повчальна, але вона цілком підкорена моралізуючій частині твору, часто служить розгорнутою алегорією” [1, 299]. Притча не має чітких жанрових меж: у ролі притчі можуть виступати за певних умов казка і прислів'я, легенда й образне порівняння.

Віднести до цього жанрового різновиду достатньо значну в кількісному обчисленні частину літературних текстів Омеляна Лупула дає нам та підстава, що тексти ці мають більш вільну, „відкрити” форму, вони не зразу підносять читачеві однозначний висновок – мораль, а вимагають від нього перенестися в ситуацію притчі, активно вникнути в її сенс. У цьому байка-притча близька до загадки. Будучи аргументом в розмові або суперечці, притча повинна бути розгадана, тобто **зіставлена, співпережита**, і в результаті самостійної інтелектуально-моральної роботи стати зрозумілою.

До байок-притч у Лупула можна віднести: „Спихнула Заздрість з постаменту Славу...” (зб. „Лицедії”), „Вдерлися у дім Нестатки...”, „В нас на нічийній території...”, „Просилась до Букета Кропива...”, „Садами йшли Павич і Пава...” (зб. „Алегорії”), „Обідрана, худюча вся Біда...”, „Як був високим, молодим...”, „На всі околиці бив Дзвін...”, „Годинник крадькома все відставав...”, „Щоб не давати їсти псам...”, „Облетіла ліс весь звістка...” (зб. „Щучині сини”), „Весела Маска за велінням долі...” (зб. „Нота кві”) та ін.

Персонажі цих байок-притч – Заздрість, Слава, Нестатки, Надія, Колесо історії, Рожа і Кропива, Павич і Пава, Біда і Чоловік, сліпа Доброта, Дим і Дощі, Дзвін і село, Годинник і Господар, Дурний Сміх, Судьба, Скупий Господар і Пси, стара Ворона – окреслені

схематично: якийсь господар, якийсь син, якесь село. Це – „людина взагалі”, місце дії і час – теж „взагалі”. Образи Заздрості, Скупості, Слави, Гордині також не потребують портретної та смислової конкретизації, бо вони самі по собі вже є образами-символами. Сенс цих байко-притч не в тому, яка людина в ній зображена, а який етичний вибір здійснено нею.

У байках-притчах О. Лупул розкриває споконвічні морально-філософські теми: життя і смерть, місце людини в житті, слава і заздрість, вірність і зрада, порядність і підлість, щедрість і скупість.

Більшість притч Лупул розгортає наративно, як авторську оповідь, закінчуючи їх філософським узагальненням, висновком, який випливає з розповіді. В цих байках, як визначає Віктор Косяченко, „зовсім або майже відсутній елемент драматичної побудови” [2, 152]. У них головну роль відіграє оповідач, часто сам автор:

Ось приклад такої байки-притчі:
Обідрана, худюща, вся бліда
У прийми попросилися Біда.
Господар чуйний взяв її без слів,
Пригрів і годувати повелів.

А через рік на дармових харчах
Біда розквітла. Чоловік – зачах.
Отак Біда нещастям обсипа
Усіх, у кого доброта сліпа [3, 6].

Ідейно-смисловий центр притчі висловлений опозиційною парою „Біда розквітла – Чоловік зачах”. Два короткі прості непоширені речення протиставлені одне одному з опущенням сполучника, а творять виразну антитезу, що водночас логічно завершується мораллю: „Отак Біда нещастям обсипа // Усіх, у кого доброта сліпа”. Цей висновок акумулює в собі важливі асоціації до значно ширшого кола явищ дійсності.

Байки-притчі Омеляна Лупула тим цікаві, що, відображаючи образно-аналогічну сторону мислення людини, можуть набувати в різних конкретних ситуаціях іншої семантики.

Так, у притчі про загублене Колесо історії („В нас на нічийній території...”) автор розповідає, як те Колесо прилаштували на вербі під гніздо лелекам і тепер „Малеча дзвінко в нім кле-клече”. На запитання „А як історія живе?” письменник відповідає: „У неї колесо нове”.

Тлумачити цю притчу можна по-різному. Перше, що ж зразу постає в уявленні, - народ, який не пам’ятає, забув власну історію і десь, як пише автор, „на нічийній території” загубив своє минуле, а значить, і не має майбутнього. Наступна думка інша: нове життя вимагає залишити в минулому старі атрибути, усталені стереотипи і торувати нову дорогу історії з „новим колесом”. Але виникає й інша думка: а до чого тут лелеченята? Відомо, що лелека в нашому сприйманні є образом, що символізує добро, і за українською міфологією є „Божою птицею” [4, 409]. Господарі вірили, що коли на їхнє обійстя завітає лелека, то тоді в родині буде щастя. Привносячи в зміст притчі багаж нагромадженого віками значення образу лелеки, отримуємо нове, значно багатше, прочитання тексту. А якщо завважити, що лелека, як, до речі, і верба, яка теж приявна в контексті, є змістовими символами, що атрибуційно означають Україну, тоді маємо можливість зробити емкий і прогностично важливий висновок: для України розпочалася нова історія, і вона має майбутню перспективу, бо нинішнє її молоде покоління, поєднавши минуле з сучасним (нагадаємо: на колесі історії „тепер гніздо... лелече // Малеча дзвінко там кле-клече...”), впевнено простує в завтрашній день.

Намагаючись добратись до прихованого алегоричного змісту притчі, читач (слухач) може пропонувати не один варіант прочитання, залежно від індивідуального сприймання, особистого досвіду, особливостей емоційної сфери, однак при цьому змістове ядро притчі залишається стійким, змінюються ж тільки смислові акценти. „Той не вартий майбутнього, хто забув своє минуле”, - це прислів’я не є випадковою ілюстрацією сказаного („прислів’я не даремно мовиться”), адже, як відомо, прислів’я – рідний брат притчі, і саме його взяв автор за відправну точку створення тексту.

Для Лупула притча стала способом авторського узагальнення, коли він, використовуючи ємкість і змістовність її форми, веде розмову з читачем на моральні теми, які його хвилюють. Ось мінорна щемлива розповідь про драму розбитого серця – від невдячності, нерозуміння, егоїзму і байдужості:

На всі околиці бив Дзвін,
Як був здоровим–дужим він.
А серце тріщину дало –
Його відкинуло село.

В розчаруванні Дзвін гіркому
Мовчить. Горює. Пропада.
Тепер він знає, що нікому
Чужого серця не шкода [3, 23].

Письменник знаходить адекватні образотворчі засоби, щоб переказати відчай і тугу свого персонажа: однорідний ряд присудків – „Мовчить. Горює. Пропада.”, з паузами (графічною крапкою) між ними дуже точно передають стан людини, яка знемагає від болю. Дві великі цезури – чоловіча і жіноча – і пауза в кінці рядка мовби відображають перебої биття серця, порушення його ритму. Голосні низького піднесення о-а-а у слові *пропада* підкреслюють спад вітальних сил. Усе це доповнює контекст особливим напруженням, схвильованістю і у такий спосіб підсилює, увиразнює притчу, основній думці надає відповідної модальності.

Близькість притчі до прислів'я, приказки штовхнула Лупула на цікавий експеримент: за приказкою „гавкає як пес” (про злобну, непривітну людину) створити свою літературну версію відомого афоризму:

Щоб не давати їсти псам,
Скупий господар гавкав сам,
Коли ж нарешті знемагав,
Йому синок допомагав.

А з часом там, якогось дня
Ціла загавкала рідня.
Мабуть, усіх скупих отак
Бог перетворює в собак [3, 38].

Звичайно, сучасний читач чи слухач зразу оцінить прозорість оповіді, що ж стосується морального уроку притчі, – скажемо, що він залишається актуальним і сьогодні. Адже і скупість, що втрачає глузд, і заздрість, що здатна згірчити навіть річку, чи тріснути від злості, що її не вшановують як Славу, чи Вороли, що зазіхають на чуже, на превеликий жаль, залишаються не лише літературними персонажами. Жанр притчі дає можливість письменнику створити масштабну ситуацію етичного вибору і заставити своїх героїв здійснити цей вибір, оскільки він має основоположне, принципове значення. Байка-притча Лупула говорить нам про силу духу і вірність ідеї морального обов'язку, картає порок у всіх його модифікаціях і заставляє, як у дзеркалі, подивитися на себе збоку.

Серед інших жанрових різновидів байки подибуємо у творчому доробку Омеляна Лупула і байки-апологи.

Українська літературна енциклопедія дає таке визначення аполога: це „коротка алегорична розповідь морально-повчального спрямування, персонажами якої виступають предмети, рослини, тварини, люди” [5, 77]. Намагання теоретично обґрунтувати цей жанр містять уже українські поетики і риторики XVII – XVIII ст., де він то прирівнюється до байки взагалі, то ототожнюється з моральною байкою, то трактується як її підвид. Дехто із сучасних дослідників називає аполог своєрідною притчею. Отож, поки що аполог не отримав чіткої диференціації своїх жанрових ознак. І хоча В. Лесин і О. Пулинець відносили до апологів в основному прозові тексти, використання цього жанрового підвиду в українському байкарстві дає можливість вичленувати його в окремий розділ і у творчості Омеляна Лупула.

У байках-апологах, розповідаючи про звірів і птахів, письменник не намагається дати їм вичерпну характеристику. Основне його завдання – розповісти про якийсь життєвий

факт і завершити байку висновком, який має виразне дидактичне звучання.

Таких байок-апологів найбільше містить збірка „Щучині сини” – „Знайшли в коморі Миші борошно...”, „Два Цапи зустрілись на стежині...”, „Прибігла Ведмедиха і у плач...”, „Оце пригода трапилася влітку...”, „Коза купила кімоно...”, „Якийсь несосвітений зух...”, хоча є і в інших книжках: „В Борсука будують дім...”, „У пустелі два Шакали...” – збірка „Нота кві”;

„Залишивши хату й шопу...”, „Узялася Довбня-неотеса...” – збірка „Квіти для еліти” та ін.

На відміну від казок-апологів, які в основному розраховані на дітей і саме їм дають уроки морального виховання, байки-апологи Омеляна Лупула адресовані дорослому читачеві, якому такі уроки також не будуть зайвими. Змальовуючи ситуації сьогодення, письменник говорить про події, що мають місце в „діловому” світі: зіткнення фінансових і матеріальних інтересів, рейдерство, захоплення чужої власності, судову тяганину, суборієнтацію в різних сферах, „дистанційований” патріотизм, бездарність дурнів, які до того ж величають себе гордістю нації.

У короткій віршованій оповідці (всього вісім рядків) гумористові вдається, звернувшись до актуальної проблематики, виявити низку соціальних типів і спорядити кожного з них вичерпною моральною анотацією.

Використання антитези як домінуючого художнього прийому дає можливість письменникові коротко і рельєфно „ліпити” соціальні типажі. У цьому сенсі, наприклад, завершальна фраза із тексту „Взялася Довбня-неотеса” є не просто автохарактеристикою персонажа, вона містить у собі оцінку подібним особам, які, не маючи ні освіти, ані здібностей, ні Божого дару, беруться творити науку, мистецтво, нове суспільство. Ідкий сарказм самоатестування – „Ми не просто дурні – гордість нації” – дає підставу говорити про байку-аполог О. Лупула як приклад нового типу гротескної політичної сатири.

Огидні явища життя, моральна небережливність у період „первинного нагромадження капіталу” національними нуворишами, етичні деформації особистості – все це є предметом зображення у творчості Лупула. І в цьому його творча уява не має меж. У сфері мистецькій він отримує моральну перемогу над носіями соціального негативу. Дидактичні сентенції його байок-апологів виголошуються не від імені автора, - маючи узагальнене значення, вони висловлюють моральний присуд злу з позицій ідеального, уособленням якого є народ.

В апологах Лупула дібрані промовисті імена: Шакали, Кабани, Цапи, Довбня, Вовк, Пес, Муха, Орел, Лев... Вдало використовуючи характерні природні якості та схильності цих представників тваринного світу і якісні ознаки матеріальних предметів з урахуванням фольклорних традицій і народного сприйняття довколишнього світу та реального життя, Лупул винятково прозоро й гранично стисло висловлює свої думки, роблячи їх зрозумілими і дохідливими без зайвих тлумачень для кожного читача і слухача.

Автор снайперськи прицільно потрапляє у вибрану ним сатиричну мішень, надаючи резонансу оприлюдненій події, а ці події до того ж настільки поширені в реальному житті, що, слухаючи чи дивлячись телевізійний блок новин, можна проектувати почуте (побачене) на Лупулові сатиричні тексти або навпаки – тексти ілюструвати побаченим чи почутим.

Омелян Лупул у своїх апологах на соціальні теми, використавши критико-реалістичну традицію української літератури, зумів не тільки актуалізувати давній жанр, але й досягти сили їх художнього впливу на читача.

Деякі стародавні мислителі вважали, що людина відрізняється від тварини тим, що вона уміє сміятися. Здається, що певною мірою вони мали рацію, бо сміх виказує здатність людини мислити й аналізувати, стверджувати і заперечувати. А ще сміх, на думку Свіфта, зміцнює здоров'я. Українському читачеві, вихованому на традиціях національного гумору, в літературних творах потрібен саме такий сміх – не вульгарний, не безнадійно утробний, не такий, що доводить до істерики, а життєстверджуючий, оптимістичний, гострий і дотепний, у якому б виявила себе внутрішня свобода людини, її сміливість посміятися над злом і визволити своє життя від зла.

Саме таким потребам відповідає гумористичний доробок Омеляна Лупула. Його твори, просякнуті тонким гумором і лукавою іронією, пройняті природним розумом, знаходять зацікавлення і схвальні відгуки у читача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів. – К.: Радянська школа, 1965. – 432 с.
2. Косяченко Віктор. Українська радянська байка: Літературно-критичний нарис. – К.: Радянський письменник, 1972. – 240 с.
3. Лупул Омелян. Щучині сини: Байки. – Чернівці: Рута, 1995. – 56 с.
4. Войнович Валерій. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2005. – 664 с., іл.
5. Українська Літературна Енциклопедія: В 5 т. Т. 1 – К.: Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1988. – 536 с., іл.